

Østersø, Vestersø, Nordsø.

Dominium maris Baltici & maris Septentrionalis 1638.

Historisk Tidsskrift, Bind 11. række, 5 (1956)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_11rk_0005-PDF/hto_11rk_0005_79322.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=79322>

pdf genereret den : 28/5-2008

Smaastykker.

Østersø, Vestersø, Nordsø.

Dominium maris Baltici & maris Septentrionalis 1638.

Af

Sune Dalgård.

I Danske Kancellis arkiv findes bevaret en skrivelse dateret den 29. december 1638¹ fra Holmens admiral Erik Ottesen Orning² til kongens kansler Christen Friis (Kragerup). Den er et svar på en anmodning fra kansleren til admiralen om at fremskaffe sikre oplysninger til afgørelse af det spørgsmål, hvor grænserne for Østersøen, Vestersøen og Nordsøen gik. Hvornår kansleren har fremsat denne anmodning vides ikke med nøjagtighed, men af de bilag, der ledsagede admiralens svar, ses, at det må have været kort før den 3. december 1638.

Til besvarelse af spørgsmålet indhentede Erik Ottesen udtalelser fra en lang række søkyndige, både udlændinge og Danske. De adspurgte falder i tre grupper. Strax efter at have modtaget kanslerens henvendelse begav admiralen sig til det sted, hvor han kunde vente at træffe det største antal udenlandske søfarende, nemlig »neder till Sundenn«, d. v. s. til Helsingør. Det var ganske vist så sent på året, at man ikke kunde regne med at finde mange fremmede skibe her. Han fik dog fat i ni skippere,

¹ RA. Da. Kanc. B. 160. Indlæg til Registre og Tegnelser samt henlagte sager, 29. dec. 1638.

² Om denne se: H. D. Lind: Kong Kristian den Fjerde og hans Mænd paa Bremerholm (Kbh., 1889), 75—79. Det nævnes her, at han i efteråret 1638 var beordret til vagttjeneste på Danzigs red, og at dette togt varede til 18. dec. Som det ses af de i det følgende refererede akter, må han imidlertid have været hjemme i hvert fald fra de første dage af december.

hvoraf de otte var Nederlændere, mens den sidste var fra Åbo i Finland, men efter navnet at domme også en Nederländer. Den 3. december forelagde han dem i overværelse af fire af kongens skibskaptajner spørgsmålet om, hvor de tre have »begyndtes og enddes«. De ni skippere — foruden endnu en tiende, hvis identitet ikke nærmere angives — satte deres navne under en erklæring, der gik ud på, at (1) Ostersøen begyndte ved Dragør Rev (rettet fra Falsterbo Rev) og strakte sig til »schandz therneij« i Finland, d. v. s. Nyenskansen ved Neva¹, (2) Vestersøen begyndte ved en linie fra »Heyßannd« til »Leeßertt«, d. v. s. fra øen Ouessant vest for Bretagne til Lizard Head på sydkysten af Cornwall, og (3) Nordsøen begyndte ved Skagens Rev og strakte sig til de »7 Eillannde« på Murman- eller Kola-kysten og videre nordpå forbi Spitsbergen, Jan Mayen Eiland og Grønland².

Med denne erklæring fra den bedste udenlandske sagkundskab, der på stedet kunde fremskaffes, vendte Erik Ottesen tilbage til København, hvor han, efter i nogle dage at have været hindret af sygdom, rettede det samme spørgsmål til en række af de mest erfarne søfolk i flåden, i alt ikke mindre end 8 kaptajner, 11 skippere og 8 styrmænd. En af kaptajnerne, Jan Jansen, havde overværet mødet i Helsingør med de udenlandske skippere. Den erklæring, som de adspurgte den 10. december

¹ Villads Christensen læser »Schandz Cherneij«, men angiver ved et spørgsmålstegn, at han har været i tvivl om denne læsemådes rigtighed. Den forkastes imidlertid ikke af Johannes Knudsen, der på grundlag af ældre Hollandske søkort når frem til den utvivlsomt rigtige identifikation med disses »Schans ter Ny« og »Schans terny«, d. v. s. den bekendte Svenske Nyenskanse, forgængeren for St. Petersborg. Der kan dog næppe råde tvivl om, at der i erklæringen står »therneij«, altså bortset fra stavemåden ganske den samme betegnelse som i søkortene, således at J. K.s forklaring af formen »Cherneij« med, at »hele Navnet har vel for den danske Tilhører lydt omtrent som »Sjerneij« er overflødig (Hist. Tidsskr. 9. r., I (Kbh., 1918—20), 297, 419—20).

² RA. Da. Kanc. B. 160. Erklæring af 3. dec. 1638 (bilag til Erik Ottesens skr. 29. dec. 1638). Erklæringens text opregner kun 9 skippere, men faktisk er den underskrevet af 10, idet også en Erick Tijßen findes blandt underskriverne.

bekræftede med deres signet eller mærke, gik ud på, at (1) Østersøen begyndte ved Falsterbo Rev og strakte sig til Narva, (2) Nordsøen gik fra Skagens Rev til de Syv Øer og hen omkring Spitsbergen, Jan Mayen og Grønland, og (3) Vestersøen begyndte ved linien »Heisandt-LeeBordt«¹.

Foruden til orlogsflådens sagkundskab henvendte Erik Ottesen sig også til den Danske handelsflådes, idet spørgsmålet gennem borgmestre og råd i København blev forelagt for 17 af de ældste skippere i byen. Deres erklæring af 13. december, som de har bekræftet med deres signeter, lød på, at (1) Østersøen strakte sig fra mindet ved Lübeck (Travemünde) over Falsterbo Rev til Narva-Viborg, (2) Nordsøen fra Skagens Rev langs den Norske kyst til de Syv Øer og videre over Hoppen Eiland (Hope Island) til Spitsbergen og langs den Grønlandske kyst til Kap Farvel; i den anden retning fra Skagens Rev langs den Jyske og Hollandske kyst til de Flamske Banker; (3) Vestersøen begyndte ved linien »Heysand-Læßort«².

I sin skrivelse af 29. december, hvormed han fremsendte disse erklæringer til kansleren, pegede Erik Ottesen på den nære overensstemmelse, der var mellem de tre vidnesbyrd til trods for, at ingen af parterne havde kendt noget til de andres udtalelser. Til støtte for oplysningernes rigtighed henviste han endvidere til, at de stemte overens med de mest kendte læse- og paskort, altså datidens søkort og farvandsbeskrivelser.

Overensstemmelsen er da virkelig også så udpræget, at man kunde fristes til at betvivle rigtigheden af Erik Ottesens påstand om erklæringernes indbyrdes uafhængighed. Villads Christensen har gjort dette ved at bemærke, at kaptajn Jan Jansen har deltaget både i mødet i Helsingør og i det med Holmens skibsofficerer afholdte møde³. Der er dog næppe grund til at be-

¹ RA. Da. Kanc. B. 160. Erklæring af 10. dec. 1638 (bilag til E. O.s skr. 29. dec. 1638). Teksten opregner 27 adspurgte, men kun 26 har sat deres signet eller mærke under den.

² RA. Da. Kanc. B. 160. Erklæring af 13. dec. 1638 (bilag til E. O.s skr. 29. dec. 1638) med 17 signetaftryk på papir-vox.

³ Hist. Tidsskr. 9. r., I, 298.

tvivle, at de oplysninger, som den lange række af søkyndige attesterede rigtigheden af, efter deres bedste overbevisning var korrekte, d. v. s. svarede til den farvandsdefinition og terminologi, der anvendtes internationalt i samtidens Nord- og Vest-europæiske søfartskredse. Afvigelserne mellem de tre erklæringer er små, navnlig mellem de to første. Alle var enige om at lade Østersøen indbefatte den Finske Bugt, men ikke den Botniske; Danskerne lod den først begynde ved Falsterbo Rev, mens de fremmede skippere synes at have medtaget det, vi nu regner for den sydligste del af Sundet, og lod den begynde allerede fra Dragør. Med hensyn til Vestersøen var der fuldstændig enighed om, at den begyndte med den nord-sydgående linie Île d'Ouessant-Lizard Head, men nogen afgrænsning til den anden side, nogen ende, nævntes ikke. Den stod altså som et noget uklart begreb, men utvivlsomt snarest svarende til hovedparten af det, vi nu betegner som Atlanterhavet. Mest markant var forskellen i definitionen af Nordsøen. Mod nord var der enighed om at lade den gå fra Skagens Rev langs Norges kyst og Murman-kysten til de 7 Eilande, derfra nordpå til Spitsbergen og at lade den omfatte farvandet øst for Grønland indbefattet Jan Mayen. Forskellen viser sig i afgrænsningen mod syd, der ikke udtrykkeligt nævnes i de to første erklæringer, mens de Københavnske skippere i deres erklæring lader Nordsøen omfatte også hele farvandet mellem Danmark og England, Nederlandene og Nordtyskland, altså det der nu internationalt betegnes som Nordsøen, i Danmark nationalt som Vesterhavet.

Det er ikke hensigten her at gå ind på den geografiske og søfartshistoriske interesse, der kan knytte sig til de i erklæringerne givne farvandsdefinitioner, men derimod at undersøge, hvad formålet med at indhente dem kan have været. Erklæringerne er tidligere blevet behandlet af i hvert fald tre forfattere, der imidlertid nærmer sig dem med vidt forskellige forudsætninger, anlægger helt afvigende synspunkter og når til meget forskelligartede resultater. Det er rimeligt først at gøre status op over disse behandlinger.

Rådstuearkivar dr. Villads Christensen har i 1919 viet sagen en lille specialstudie¹. Hans fremstilling synes på pudsigt vis præget af en vis ligesom let fornærmet tone og virker på en måde polemisk, ikke mod tidligere behandlere af emnet, for sådanne synes ikke at eksistere, men mod selve det behandlede kildemateriale ophavsmænd, admiral Erik Ottesen Orning og de søkyndige udstedere af de tre erklæringer. Årsagen er, at deres resultater ikke harmonerer med det billede, som Villads Christensen gennem andet kildemateriale har dannet sig. På grundlag navnlig af kancelliexpeditioner fra det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede når han til den slutning, at den normale Danske betegnelse for havet vest for Jylland og nordpå langs Norge var Vestersøen, og at denne betegnelse endog af og til brugtes om de indre Danske farvande helt ned til Kullen. Det forekommer ham derfor temmelig uforklarligt og meningsløst, at de mange søfolk, der adspurgtes, og hvoraf flertallet var Danske, kunde betegne farvandet vest for Jylland og Norge som Nordsøen, hvilket enhver, der var kendt med Dansk sprogbrug, måtte vide var urigtigt. Hvad angår det, der her er hovedsagen, nemlig spørgsmålet om, hvad formålet med at indhente erklæringerne var, er Villads Christensens betragtninger temmelig vage. Han går nærmest uden om sagen og tænker sig som årsag til kanslerens anmodning blot et almindeligt ønske hos rigernes højeste myndigheder om at få tilvejebragt klarhed og ensartethed i stedet for den vaklen, der var til stede i brugen af de nævnte farvandsbetegnelser, og som også af samtiden blev følt som en ulempe.

Den dengang ledende søhistoriske forsker i Danmark Johannes Knudsen tog strax fat på Villads Christensens synspunkter² og påviste, at det, der for ham havde stået som uforenelige modsigelser, gav harmoni, når blikket rettedes ud over landets grænser, og når man tog hensyn til, at der kunde være forskel på sømandsterminologiens ret internationale, i

¹ Hist. Tidsskr. 9. r., I, 294—301 Villads Christensen: Vestersøen.

² Hist. Tidsskr. 9. r., I, 398—420 Johannes Knudsen: Hollandsk Indflydelse paa Navngivningen i Farvandene omkring Danmark, 415—20.

hovedsagen Nederlandsk prægede betegnelser og de farvandsnavne, som brugtes af Danske myndigheder og lærde, der ikke i samme grad som søfartens folk havde behov for internationalt gyldige betegnelser, men frit kunde bruge navne, der ud fra Danmarks geografiske beliggenhed var mere naturlige. På den måde forsvandt modsigelsen Nordsø-Vestersø. Begge betegnelser havde nemlig været brugt jævnsides blot i forskellige kredse (altså det samme forhold, som den dag i dag kendes fra navnene Nordsø og Vesterhav, der bruges ved siden af hinanden i samme betydning, men vel sådan at det første har en maritim-international klang, mens Vesterhav er et mere »landkrabbe«-præget Dansk ord). Johannes Knudsens konklusion var, at de tre erklæringer fra 1638 »både . . . er aldeles kongruente, og at de giver den rigtige dagældende *hollandske* Definition af Begreberne »Øster-«, »Vester-« og »Nordsøen«. At de adspurgte søfolk stillede sig på det Hollandske standpunkt, fandt han ganske naturligt; »en stor Del af dem var sikkert Hollændere, og af Resten havde de fleste sikkert faret til Søs i hollandske Skibe, og alle har de været fortrolige med og indlevede i den hollandske Terminologi, der paa den Tid maatte anses for »international«; hollandske Søkort og Søbøger var saa godt som eneraadende blandt Sømændene i hele det nordvestlige Evropa«. Den sidste bemærkning giver perspektivet for Erik Ottesens henvisning til at verificere erklæringernes påstande ved at sammenholde dem med tidens læse- og paskort. Hvad angår formålet med at indhente erklæringerne, undlader Johannes Knudsen imidlertid ganske at beskæftige sig med dette problem.

Materialets tredie behandler, den søhistoriske forfatter Louis E. Grandjean, der bag sig har mange års beskæftigelse med søforsikringsforhold, har taget erklæringernes årsagsproblem op dels i en lille tidsskriftartikel med betegnelsen *Søforsikring og geografi*¹, dels i et skrift om Hans Nansens indsats i Dansk 17. århundredes erhvervsliv². Han har her fremsat en hypo-

¹ Nordisk Forsikringstidsskrift 25. årg. 1945 (Sth., 1945), 24—28.

² Louis E. Grandjean: Omkring Hans Nansen. Handels- og søfartsforhold i 1600-tallet (Kbh., 1953), 56—60, 85—86.

tese, der i modsætning til Villads Christensens ikke er holdt i almindeligheder, men tværtimod er såre speciel. Han mener nemlig, at årsagen til kanslerens henvendelse til Erik Ottesen må søges i visse søassuranceforhold. Førstnævnte sted fortolker han erklæringerne som helhed ud fra et søforsikringssynspunkt, idet han mener, at den delvise anvendelse af tidsforsikringer i stedet for rejseforsikringer, som pakETFart og fiskefangst allerede i det 16. århundrede krævede, nødvendiggjorde en nøjere farvandsdefinition. I skriftet om Hans Nansen udformer han denne fortolkning specielt for Nordsøens vedkommende. Hans Nansen havde i 1633 udsendt en lille geografisk eller nautisk håndbog *Compendium Cosmographicum*, hvori han bl. a. gav en definition af Nordsøen, der lod denne mod nordøst gå helt til Archangel, altså indbefatte hele Hvidehavet. Grandjean mener, at dette kolliderede med søassurandørernes interesser, der måtte gå ud på at få Nordsøen defineret som ikke omfattende Hvidehavet. Farten herpå frembød nemlig som issejlads en særlig risiko, der ikke eksisterede i de øvrige dele af Nordsøen, og da assuranceerne i ret stor udstrækning tegnedes som tidsforsikringer gældende for al fart i bestemte havområder, vilde en godkendelse af den Nansenske definition betyde, at købmændene kunde tegne en tidsforsikring for Nordsø-området til en præmie, der ikke gav assurandørerne dækning for den særlige isrisiko. I disse forhold finder Grandjean årsagen til kanslerens initiativ, bag hvilket der altså skulde skjule sig søforsikringsinteresser, og hvis udfald i det specielle spørgsmål vedrørende Nordsøens afgrænsning mod nordøst skulde have været en fuldstændig sejr for disse, idet erklæringerne gik imod Nansens definition og lod Nordsøen ende ved de Syv Øer på Kola-kysten.

Hverken Villads Christensens eller Louis E. Grandjeans hypoteser synes at give nogen tilfredsstillende eller tilstrækkelig forklaring på årsagen til eller formålet med kanslerens henvendelse til Erik Ottesen Orning. På forhånd må det anses for overvejende sandsynligt, at en så speciel og usædvanlig forespørgsel som den foreliggende må have haft en ganske bestemt og helt aktuel anledning. Ingen af de fremførte forklaringer går imid-

lertid ud fra dette synspunkt. I Villads Christensens forsøg på en forklaring findes intet, der viser, hvorfor Christen Friis netop i slutningen af 1638 skulde have følt trang til at gøre ende på en uklarhed, der efter Christensens egen påstand havde eksisteret i menneskealdre. På samme måde virker det ved en bedømmelse af Grandjeans hypotese påfaldende, at en strid foranlediget af Nansens *Compendium* fra 1633 først fem år senere skulde have ført til, at man indhentede de famøse erklæringer. Men også når man ser bort fra dette moment, er der næppe noget som helst holdbart grundlag for søassurance-hypotesen. Det afgørende argument mod den er, at efter alt hvad vi af bevaret kildemateriale kan slutte os til, befandt Dansk søforsikring sig på dette tidspunkt på et så famlende begynderstade, at det er tvivlsomt, om den overhovedet kan betragtes som eksisterende. Antagelig har assurancen af Danske skibe og ladninger i de vel nok ret få tilfælde, hvor en forsikring skønnedes nødvendig eller ønskelig, været tegnet hos udenlandske assurandører — at dømme efter de få oplysninger, der findes om dette forhold, nok hovedsagelig i Amsterdam og Hamburg¹. Men hvis forholdet var dette, var der selvsagt ingen anledning for Danske myndigheder til at gribe ind for at få fastslået en farvandsdefinition, der alene var i udenlandske assurandørers interesse.

I det følgende skal det forsøges at give en anden forklaring på årsagen til erklæringernes fremkomst, uden at det dog med sikkerhed tør hævdes, at den er den eneste mulige, eller at ikke også andre forhold end de, der skal fremdrages, kan have været

¹ Om Danske søforsikringsforhold i det 17. århundrede se: Assurandøren 1919 nr. 1 og 2, 7—8, 18—20 Albert Olsen: Om søassurance i Danmark til Danske Lovs tid; Chr. Thorsen: Det kongelig oktroierede Sø-Assurance Kompagni 1726—1926 (Kbh., 1926), 17—34; J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. århundrede (Kbh., 1935), 123—56. — Selv i Nederlandene og England var det kun en forsvindende ringe del af trafikken på Nord- og Vesteuropa, der sikredes gennem søassurance, jfr. *Journal of Economic and Business History* I (Cambridge, Mass., 1928—29), 561—96 Violet Barbour: *Marine Risks and Insurance in the Seventeenth Century*, 587—89.

medvirkende faktorer. Udgangspunktet er den før nævnte sandsynlighedsslutning, at sagen må være igangsat ved en bestemt og aktuel anledning. Spørgsmålet bliver da dels, *hvor* aktuel denne må tænkes at have været, altså hvor lang eller kort tid den ligger forud for kanslerens henvendelse til admiralen, dels på hvilket område den skal søges.

I modsætning til de tidligere behandlere af emnet er jeg tilbøjelig til at søge sagens motiver på det politiske område, nærmere betegnet det udenrigspolitiske. Men hvor inden for dette område havde man brug for en definition af havene omkring Danmark og Norge?

Fra gammel tid hævdede den Dansk-Norske konge en særlig højhedsret over to af de havområder, der her er tale om, nemlig Østersøen og Nordsøen. Som Dansk konge og dermed herre over Sund og Bælt, adgangsvejene, »nøglerne«, til Østersøen, krævede han *Dominium maris Baltici*, herredømmet over Østersøen¹, hvilket også kunde begrundes med hans besiddelse af de største af øerne i den, Bornholm, Gulland og Øsel, der i en diagonal linie ligesom delte Østersøen i to dele og ved en kæde af støttepunkter bragte hans magt helt frem til munden af den Finske Bugt². Som Norsk konge og dermed herre over skatlandene Grønland, Island, Færøerne og — indtil deres pantsættelse til Skotland — Orknøerne og Shetlandsøerne krævede han *Dominium maris Septentrionalis*, d. v. s. herredømmet over havet mellem Norge og Grønland, der i middelalderen almindeligvis ansås for en stor havbugt, idet man mente, at Norge over det nordligste Rusland stod i landfast forbindelse med Grøn-

¹ Det i det følgende nævnte stridsskrift fra 1638: *Mare Balticum*, eller: *Baltische Meer*, nævner udtrykkelig besiddelsen af »nøglerne« Sund og Bælt som argument for et Dansk Østersø-herredømme; om den folkeretlige teori vedrørende søherredømme baseret på geografiske forhold af denne art se: Arnold Ræstad: *Kongens strømme. Historiske og folkeretslige undersøkelser angaaende sjøterritoriet* (Kristiania, 1912), 192.

² Et forsøg på at definere, hvor langt Danmarks riges strømme strakte sig i Østersøen, findes i Rigsrådets betænkning 6. juli 1622, se: Kr. Erslev, *Aktst. og Opl. til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid I* (Kbh., 1883—85), 336—37.

land¹. Imidlertid havde den maritime og merkantile udvikling i Nord- og Vesteuropa og ændringen af magtforholdene i Norden igennem det sidste århundrede gradvis røkket stærkt ved grundlaget for disse krav.

I Østersøen havde den Danske konge efter den Skandinaviske unions definitive sammenbrud måttet affinde sig med, at den Svenske nationalstat opbyggede en kraftig sømagt, der kunde kappes med den Danske om det maritime herredømme her. Endnu i Kalmarkrigen havde Danmark kunnet hævde sin overlegenhed, men Christian 4s uheldige krig i Tyskland i forbindelse med Sveriges stærke indre udvikling og politisk-militære magtudvidelse på Østersøens sydkyst og i Tyskland havde ændret magtbalancen så stærkt i Sveriges favør, at et Dansk forsøg på med magt at indskrænke den Svenske orlogsflådes ret til fri sejlads i Østersøen eller på at hindre Svenskerne i at indføre et omfattende system af indbringende toldafgifter i de Østersø-havne, de bragte under deres kontrol, på forhånd måtte anses for håbløst. Den Polsk-Svenske overenskomst i Stuhmsdorf 1635 betød imidlertid, at Sverige indtil videre måtte give afkald på de vigtige Preussiske toldindtægter. Var dette en udvikling, der fra Dansk side måtte hilses med tilfredshed, var det derimod yderst uvelkomment, at den Polske konge snart begyndte at føre den Svenske politik videre ved at opkræve toldafgifter på egne vegne navnlig ved områdets vigtigste udførselshavn, Danzig. Ydermere lagdes der fra Polsk side ikke skjul på, at en hovedhensigt med indførelsen af disse toldafgifter var at finansiere opbygningen af en orlogsflåde i Østersøen, og som retsgrundlag for både told og flåde fremførte man påstanden om et Polsk *dominium maris Baltici*. Dette Polske krav om herredømme i Østersøen måtte virke yderst irriterende på Christian 4, hvis tålmodighed i forvejen var hårdt prøvet ved den Svenske magtudvidelse på et område, hvor den Danske konge fra gammel tid havde regnet sig for eneherre. De grunde, der havde tvunget kongen til at finde sig i den Svenske toldopkrævning, eksisterede imidlertid ikke over for Polakkerne, som

¹ Jfr. s. 309 og de der i note 1 givne henvisninger.

var uden reel orlogsmagt i Østersøen. I efteråret 1637 lod Christian 4 de to skibe, som den Polske konge havde lagt på Danzigs red for at gennemtvinge toldopkrævningen, opbringe og føre til København, og i det følgende år lod han konstant sine egne skibe holde vagt i farvandet ved Danzig og Pillau for at forhindre, at de Polske planer blev bragt til udførelse¹. Da admiral Erik Ottesen Orning i december 1638 indhentede de søkyndiges erklæringer, synes han netop at være vendt tilbage til København efter at have ledet denne vagttjeneste på Danzigs red².

Det spørgsmål, der i denne forbindelse skal rejses, er, om der i den strid, som på grund af den Danske aktion opstod mellem Danmark og Polen, kan findes nogen anledning til indhentningen af erklæringerne om Østersøens, Vestersøens og Nordsøens grænser. Naturligvis måtte det da i denne sammenhæng være definitionen af Østersøen, der blev det centrale. Det kan synes vanskeligt at finde nogen forklaring på sagen i de stridende parter påstande, for så vidt som de begge krævede *dominium maris Baltici*, altså efter ordlyden snarest herredømmet over Østersøen i dens fulde udstrækning. Imidlertid viser en nærmere betragtning af deres ytringer i striden en kendelig forskel i de faktiske standpunkter. Den Danske konges krav dækkede øjensynlig principielt herredømmet over hele Østersøen, således som det forud havde været en realitet. Derimod synes Polakkerne at have ladet sig påvirke så meget af afstanden mellem fordringen om et ubegrænset Østersø-herredømme og deres virkelige muligheder for at skaffe sig et sådant, at de var tilbøjelige til at indskrænke deres krav om søherredømme til de dele af Østersøen, som lå ud for de Polske og Preussiske kyster.

Af de stridsskrifter, der publiceredes til forsvar for parternes påstande, fremgår det klart, at man fra Dansk side regnede med en Polsk stræben efter at inddele Østersøen i forskellige territorialfarvande tilhørende kyststaterne, og at man bestemt

¹ Jfr. J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie I (Kbh., 1876), 4—15, 120—21, 134, 143—46, 203—04, 209; II (Kbh., 1881), 48—55.

² H. D. Lind: anf. arb., 76.

vilde modsætte sig også denne udvikling. I et Dansk indlæg *Mare Balticum* eller *Baltische Meer* udgivet i 1638¹ hedder det således efter fremførelsen af en række argumenter for det Danske Østersø-herredømme, deriblandt besiddelsen af »nøglerne« til Østersøen, Sund og Bælt: »Allhie köndte von seiten der Kön. Mayest. vnd Kron Polen vielleicht ein: vnd vorgeworffen werden, daß dieses orths nicht der Streit so sehr von denen Strömen, welche im Baltischen Meer das Königreich Dennemarck alluiren vnd vmbgeben, angesehen man auff denselben die Herrschafft nie gestritten, besondern der Kön. Mayest. vnd Kron Dennemarcken von je heraus gerne tribuiret vnd noch, Wann nur auch bey der K. Mayest. vnd Kron Polen, dasselbe Recht nicht in zweiffel gezogen, sondern gelten, vnd sie sich ebenwol der Herrschafft des Baltischen Meers an denen orthen, da solches das Preussische, der Kön. Mayest. vnd Kron Polen vnstreitig vnterworffene Vßer alluiren, gebrauchen vnd zu erfrewen haben möchten, massen dan offft höchstgedachte I. K. M. in ihrem außgelassenem Schreiben nicht mehr prætendiret vnd gesucht«. Både det almene krav om *dominium maris Baltici* og denne eventuelle drejning af de Polske krav afvises imidlertid strax fra Dansk side. Om det første hedder det, at »zwey ein ding nicht zugleich vnd in solidum besitzen, vielweinig der desselben Herrschafft mit Bestande der Warheit vorschützen vnd haben können«, og at en anerkendelse af det Polske krav altså vilde betyde opgivelsen af den Danske konges ret. Det eventuelt begrænsede krav afvises med bemærkningen, at »die K. May. vnd Kron Dennemarcken das Dominium oder Herrschafft des Baltischen Meeres von vielen seculis hero, ehe vnd bevor noch Könige oder Respublica in Polen, Hohemeister oder Orden in

¹ *Mare Balticum Id est Historica Deductio Utri Regum Daniæ ne An Poloniae prædictum mare à multis jam annorum centenariis, asserente non fallaci hominum censura, sed ipsa nunquam fallibili natura, se desponsatum fateatur & agnoscat, Poloni cujusdam nuper Typis excuso tractatui qui Discursus Necessarius inscribitur opposita* (u. st., 1638); Tysk udgave af samme skrift: *Baltische Meer Das ist Historische Außführung . . .* (u. st., 1638). — Den anonyme forfatter skal have været Christopher v. d. Lippe, jfr. H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon . . . V* (Kbh., 1927), 164—65.

Preussen gewesen, nicht nur stücksweise oder per partes, sondern plenariè vber das gantze Meer, vnd also auch vnter dem Preussischen Vffër obtiniret . . .».

At man fra Polsk side vilde have sine krav fortolket som først og fremmest omfattende den del af Østersøen, der lå ud for de Polske og Preussiske kyster, synes klart at fremgå af et modskrift fra 1639 *Antimare Balticum*¹, hvori det efter en afvisning af påstanden om en særlig Dansk »nøglemagt«, beroende på besiddelsen af søvejene til og fra Østersøen, bl. a. hedder: »Maneant sui unicuique Regno & provinciæ à Deo & natura constituti terræ marisque limites. Habet namque Imperium Romanum & Regna Poloniæ Sveciæque ex suis partibus claves, & exinde pro littorum terrarumque circumjacentium extensione dominium maris, non in solidum, prout compiler, vel Polonos affectare, vel Danos habere arbitratur, sed quilibet proportionaliter, pro situs & regionis quantitate«. Det eneste herredømme man vilde indrømme den Danske konge i Østersøen var et »dominium particulare maris, Daniam ipsam, ejusdemque Insulas alluentis, quod nemo unquam Serenissim: Daniæ Regibus in dubium vocavit«.

Der kan således næppe være nogen tvivl om forskellen mellem den Danske konges traditionelle påstand om et alment *dominium maris Baltici* og den Polskes krav om herredømmet i et begrænset havområde ud for hans egne landområder, et krav der var mere i overensstemmelse med den i gang værende udvikling hen imod nutidens territorialfarvande. Men kan der heri findes noget grundlag for kansler Chr. Friis' spørgsmål om Østersøens udstrækning? Svaret er problematisk, men synes dog med nogen grund at kunne gøres i hvert fald delvis bekræftende. Ganske vist bestred man fra Polsk side ikke, at det havområde, man krævede herredømmet i, var en del af det større hele, der kaldtes Østersøen, men selve kravene og den strid, de skabte mellem Danmark og Polen, kunde dog bidrage til at rejse tvivl om, hvor langt det Østersø-herredømme, den Danske

¹ *Antimare Balticum Seu Brevis & Analytica Recapitulatio Tractatus nuper editi, cujus titulus est Mare Balticum . . .* (u. st., 1639).

konge gjorde krav på, egentlig strakte sig. På baggrund af denne situation er der ikke noget besynderligt i, at man fra højeste regeringshold ønskede autoritativ bekræftelse på, at Østersøen, og dermed den Danske konges højhedskrav, omfattede også de farvande, som den Polske konge vilde tiltage sig herredømmet over. Det forekommer derfor muligt, måske sandsynligt, at den aktuelle konflikt mellem Danmark og Polen giver en del af forklaringen på, at man indhentede de søkyndiges erklæringer. Det er dog under alle omstændigheder netop kun en del af forklaringen, der kan vindes ad denne vej. Nordsøen og Vestersøen lå jo fuldstændig uden for, hvad der i denne sammenhæng havde interesse, og forespørgselen om deres grænser må derfor formodes at have haft andre årsager. Men at Østersøen medtoges, forklares antagelig med størst sandsynlighed ud fra de fremdragne synspunkter.

Mens Østersøen var et geografisk klart afgrænset område og optræder som sådant i erklæringerne, var Nordsøen og Vestersøen egentlig dele af et større havområde, nemlig det vi i dag kalder Atlanterhavet. De to »søer« gik vest om de Britiske Øer jævnt over i hinanden, idet adskillelsen kun markeredes af den Atlantiske ørække Shetland, Færøerne, Island, Grønland. De kunde derfor ikke defineres selvstændigt på samme måde som Østersøen. Hvor de mødtes, måtte den enes ophør blive den andens begyndelse. Når de begge er medtaget i kanslerens forespørgsel og i besvarelserne, er det følgelig ikke ensbetydende med, at man havde ligelig interesse i en definition af dem begge; det kan lige såvel være udtryk for en erkendelse af, at de ikke kunde defineres uafhængigt af hinanden, men hang nøje sammen. Den af de to »søer«, der normalt var af størst interesse fra et Dansk-Norsk synspunkt var unægtelig Nordsøen.

På samme måde som fællesrigernes monark i sin egenskab af Dansk konge hævdede et *dominium maris Baltici*, krævede han som Norsk konge *dominium maris Septentrionalis*, herredømmet over Nordhavet. Hævdelsen af dette herredømme, der

synes at have sine rødder langt tilbage i middelalderen, hvilede på den gamle opfattelse af havet mellem Norge og Grønland som en stor bugt, der var lukket mod øst ved en landfast forbindelse over Karelernes og Bjarmernes områder. Også mod syd var det afgrænset af hovedsagelig Norske besiddelser, nemlig skatlandsøerne. Som besidder af næsten alle de omgivende landområder krævede den Norske konge herredømmet over Nordhavet med ret til efter forgodtbefindende at forbyde eller tillade fremmedes sejlads, handel og fiskeri her. Først Moskovitternes fremtrængen til Hvidehavet og Murman-kysten og etableringen af den direkte sørute mellem Vesteuropa og Rusland nord om Norge havde slået en virkelig breche i hans krav om eneherredømme i disse vidtstrakte havområder¹. Endnu i 1630'erne opretholdtes kravet imidlertid principielt fuldt ud. I 1634 kunde Christian 4 således over for den Franske udsending Claude de Mesmes Comte d'Avaux udtale som basis for sit herredømme over Grønland, de andre nordlige øer og de omgivende have, at de Norske konger i gammel tid havde underlagt sig disse egne med sejrrige våben og veludrustede flåder. I 1638 hed det i en note til en anden Fransk udsending, at Christian 4 havde »ius dominiumque illius maris«, nemlig maris Septentrionalis².

Efterhånden havde man imidlertid på flere områder måttet affinde sig med, at fremmede nationer pukkende på påstanden om det åbne havs frihed for alle havde trængt sig ind og etableret handelsruter og fiskeri- eller fangstpladser i Nordhavet. Englænderne havde til en begyndelse voldt de største kvaler med deres omfattende fiskerier ved Island og med deres sejlads på Hvidehavet, men i disse tilfælde var det dog i en vis udstrækning lykkedes at få anerkendt, at deres færden i disse egne hvilede på en tilladelse fra den Dansk-Norske konge³. Vanske-

¹ A. Ræstad: Kongens strømme, 149—58; A. Ræstad: Norges høihedsret over Spitsbergen i ældre tid (Kristiania, 1912), 5—10; Thomas W. Fulton: The Sovereignty of the Sea (Edinburgh & London, 1911), 4; Fridtjof Nansen: Nord i tåkeheimen. Utforskningen av jordens nordlige strøk i tidlige tider (Kristiania, 1911), 221, 291, 409.

² Ræstad: Norges høihedsret, 5—6, 174, 186.

³ Ræstad: Kongens strømme, 71—84, 100—11, 129—46, 194—215.

ligere blev det, da både Englændere og Nederlændere og i mindre omfang også Franskmænd fra det 17. århundredes andet årti iværksatte en betydelig hvalfangst fra landstationer på Spitsbergen, som Nederlænderne havde fundet i 1596¹. Christian 4 krævede herredømmet også over Spitsbergen, som hævdedes at være en del af Grønland, og som desuden lå i Nordhavet eller det Norske Hav². Det var imidlertid aldrig lykkedes at opnå nogen klar anerkendelse af Christian 4s højheds- eller ejendomsret her. Englænderne krævede tværtimod for deres vedkommende ejendomsret over landet for den Engelske konge i kraft af påstået første opdagelse og besiddelsestagen af det ubeboede område, og det lykkedes ikke at drive dem til videre indrømmelser end til en aftale i 1621 mellem Christian 4 og Jacob 1 om, at de to kongers undersåtter i begges levetid skulde have fri og uhindret adgang til at drive hvalfangst ved Spitsbergen på visse nærmere betingelser³. Nederlænderne havde til en begyndelse, da de var trængt af Englændernes overmagt, krævet adgang til fri hvalfangst ved Spitsbergen ud fra sætningen om havenes frihed og under henvisning til, at landet var aldeles øde og ubeboet. Senere da de sad fastere i sadlen, blev de mere tilbøjelige til på grundlag af deres opdagelse i 1596 og deres mangeårige besiddelse af bestemte fangstpladser at kræve ejendomsret til landet eller i hvert fald eneret til benyttelsen af de dele af det, hvor de havde deres fangststationer. En mangeårig meningsudvexling mellem Christian 4 og Generalstaterne skabte ikke nogen definitiv klarhed, idet kongen opretholdt sine højheds- og ejendomskrav, medens Nederlænderne stod fast på deres ret til fortsat at drive hvalfangst ved Spitsbergen med eller uden hans tilladelse⁴.

Praktisk betydning fik omfanget af den Nederlandske og Franske fangst fra et Dansk synspunkt navnlig ved den kon-

¹ Martin Conway: *No Man's Land* (Cambridge, 1906), 11—123.

² Ræstad: *Norges høihedsret over Spitsbergen*, 5—10.

³ *Ibid.*, 11—22.

⁴ S. Muller: *Geschiedenis der Noordsche Compagnie* (Utrecht, 1874), 87—88, 236—73; Ræstad: *Norges høihedsret*, 23—38.

kurrence, den påførte den Danske hvalfangst ved Spitsbergen, som brødrene Johan og Goddert Braem i København havde monopol på. Fra midten af 1630'erne skærpedes denne konkurrence stærkt på grund af faldende konjunkturer for hvalfangstens hovedprodukt, trannen, og på grund af stigende udredninger af skibe fra både Fransk og Nederlandsk side¹. Ydermere begyndte man nu at supplere den hidtidige fangst i kystfarvandet drevet fra stationer i land med fangst i åbent hav fra selve skibene. Da diplomatiske indsigelser herimod ikke hjalp, besluttede man fra Dansk side at skride ind med magt for at fordrive Franskmændene og Nederlænderne eller i hvert fald begrænse antallet af deres skibe. I 1637 sendtes skibshovedsmanden Corfits Ulfeldt til Spitsbergen med et orlogsskib og fordrev de Franske hvalfangere fra deres station ved kysten. I foråret 1638 udsendtes han på ny, nu med tre orlogsskibe, og han vendte sig denne gang ikke alene mod Franskmændene, men også mod Nederlænderne, idet han arresterede to Nederlandske skibe, som havde drevet fangst i åbent hav og derefter vilde sejle til den Nederlandske station på Amsterdam-øen, den der er kendt under navnet Smeerenburg. Det lykkedes dog efter lang tids tilbageholdelse de to skibe at slå sig løs og efter en kort ildkamp med de Danske skibe at vende tilbage til Nederlandene².

Disse dramatiske begivenheder førte naturligvis til kraftige indsigelser fra Generalstaterne. Den 13. oktober 1638 underrettede de deres resident i Danmark Carel van Cracauw om sagen og pålagde ham at repræsentere den Nederlandske hvalfangst-sammenslutning Noordse Compagnies interesser³. I løbet af november fulgte han denne instrux ved flere gange at fremføre

¹ Jeg håber andetsteds at kunne give en fremstilling af den Danske hvalfangsts historie på denne tid.

² Algemeen Rijksarchief Haag. Staten Generaal 5904. Liassen Denemarken 1636—39, C. v. Cracauw til Gen. St. Hamburg 16. okt. 1638, koncept til skr. fra Gen. St. til Chr. 4 29. marts 1639; Muller: anf. arb., 273—74; Ræstad: Norges høihetsret, 38—39, 51—52.

³ Alg. RA. Haag. St. Gen. 5904. Lias. Denemarken 1636—39, koncept til skr. fra Gen. St. til C. v. Cracauw 13. okt. 1638.

sagen over for kongen, der da opholdt sig i Glückstadt, og over for den Tyske kansler Ditlev Reventlow. Det Danske svar var foreløbig henholdende, idet den resolution, som Christian 4 den 9. november gav residenten på hans klager, henviste til, at der måtte foretages en nærmere undersøgelse af sagen, bl. a. måtte modparten, altså Corfits Ulfeldt og vel også lederne af den Danske hvalfangst, høres. Først når dette var sket, kunde der gives et endeligt svar¹.

Det var netop på denne tid, kort efter at Van Cracauw havde modtaget den henholdende resolution, at kansler Christen Friis foretog sin henvendelse til Erik Ottesen Orning for at få oplyst grænserne for Østersø, Vestersø og Nordsø. Det er nærliggende at se en sammenhæng mellem disse begivenheder. Kansleren skulde tilrettelægge det bedst mulige forsvar dels for de Danske orlogsskibes aktion mod de Nederlandske skibe ved Spitsbergen, så man med styrke kunde tilbagevise Generalstaternes klager, dels for den Danske nægtelse af at tillade fremmede skibes hvalfangst i åbent hav ved Spitsbergen. Det kraftigste argument i et sådant forsvar var at kunne påvise, at både fangsten og de begivenheder, der klagedes over, havde fundet sted i kongens egne farvande, i det Nordhav, som han med alders hævde krævede herredømmet over. En sådan påvisning fik Christen Friis i hænde ved de tre erklæringer, som Erik Ottesen fremskaffede. Alle tre understregede de netop, at Nordsøen strakte sig ikke blot til det gammelkendte Grønland, men også til det senere opdagede Spitsbergen. Og det var vel at mærke ikke bare Danske søkyndige, som gav denne definition, der, hvis det havde været tilfældet, kunde være affejet som bevismiddel med påstanden om, at den var nationalt Dansk eller Norsk. Den erklæring, man indhentede hos de Nederlandske skippere i Helsingør,

¹ Alg. RA. Haag. St. Gen. 5904, C. v. Cracauw til Gen. St. Glückstadt 18. nov. 1638, afskrift af kgl. resol. af 9. nov. 1638 (bilag til C. v. C.s indberetning 27. nov. 1638); RA. TKUA. Nederlandene A. II. 10. Akter og dok. vedr. det polit. forh. til Nederl. 1623—40, skr. fra C. v. Cracauw til Chr. 4 Glückstadt 7. nov. 1638; Ræstad: Norges høihetsret, 39—40, 159—65; Muller: anf. arb., 275—76.

var på dette punkt ganske overensstemmende med de Danske erklæringer, og definitionen følgelig international. Kansleren fik herved brugbare beviser for, at farvandene ved Spitsbergen omfattedes af kongens herredømme over Nordhavet, forudsat at den Nordsø, der opereredes med i erklæringerne, var identisk med dette mare Septentrionale eller Boreale, hvilket antagelig i det væsentlige kunde hævdes at være tilfældet. De Nordhavs-områder, hvor den Norske konge fra gammel tid krævede et sådant herredømme, at han havde ret til at udelukke al fremmed virksomhed, strakte sig ganske vist ikke til farvandene ved Sydnorge eller til Skagen, hvor Nordsøen jo ifølge to af erklæringerne tog sin begyndelse, men disse farvande var dog i hvert fald kongens strømme, hvor han hævdede en højhedsret i almindelighed¹. Kun den tredje erklæring, ved hvis udfærdigelse Erik Ottesen ikke synes at have været så personligt med som ved de to andre, idet den er indhentet ved mellemkomst af magistraten i København, bringer identiteten virkelig i fare, ved udtrykkelig at medtage farvandet mellem England og Jylland helt ned til de Flamske Banker, altså det der nutildags forstås ved Nordsøen, og som for Nederländerne sikkert allerede dengang først og fremmest var forbundet med dette navn. Her var under alle omstændigheder ikke mulighed for at skabe sammenfald med det Nordhav, de Norske konger fra arilds tid havde krævet eneherredømme over. Man kunde fristes til at gætte på, at når de to af erklæringerne, som Erik Ottesen selv havde arrangeret udfærdigelsen af, slet ikke nævner dette farvand som del af Nordsøen, skyldtes det ikke alene, som Johannes Knudsen formoder, at det var så selvfølgelig, at det ikke behøvede at nævnes, men måske også en bevidst og behændig tilrettelæggelse fra spørgerens side. Og omvendt var det, at det kom med i de Københavnske skipperes definition måske et uheld, der hænger sammen med admiralens tilsyneladende personlige fravær. Forholdet ligger helt uden for muligheden af en sikrere bedømmelse, men hvordan det end har forholdt sig med dette specielle punkt, kan det dog næppe have påvirket erklæringernes politiske an-

¹ Jfr. Ræstad: Kongens strømme, 149—77.

vendelighed i den givne sammenhæng, hvor interessen var koncentreret om Spitsbergens og de omgivende farvandes forhold til Christian 4s krav om et nordhavsherredømme.

For bedømmelsen af om dette stridspunkt i forholdet til Nederlandene virkelig er et moment, der kan bidrage til at forklare, at man indhentede erklæringerne, er det naturligvis af stor betydning, om de tre erklæringers indhold kan fastslås at være anvendt i forhandlingerne med den Nederlandske resident om sagen. Noget uomtvisteligt bevis på, at dette er sket, kan ikke fremlægges, men visse udtryk i den diplomatiske korrespondance kunde dog tyde på, at det har været tilfældet. I hvert fald fremgår det deraf klart, at man fra Dansk-Norsk side har henvist til herredømmet over Nordhavet som sit retsgrundlag.

Under forhandlingerne i Glückstadt i november 1638 havde Van Cracauw som det Nederlandske standpunkt hævdet, at Noordse Compagnie var den rette besidder af Spitsbergen på grund af sin opdagelse af landet og fredelige udnyttelse af det i 42 år, og krævet, at det skulde have lov til frit at drive sin hvalfangst også i fremtiden («Ende te blijuen by de oude possessie ende gebruyck des Waluischvangst als eerste vindere ende possesseurs van Spitsbergen»), men han havde allerede da mødt en afvisning af dette ejendomskrav («Dit, ende de naem vant Lant, wil den Coninck ende sijne Hooge Ministers niet toe staen»)¹. Den 11. marts 1639 gav han i en indberetning fra Haderslev en nærmere redegørelse for sine bestræbelser for at ordne denne sag, der nu havde medført forhandlinger også med kongens kansler Christen Friis. Over for både kongen og kansleren havde han trængt på for at opnå erstatning for den i 1638 skete skade og løfte om, at «Noortse Compagnie als eerste vindere desselven Landts soude moogen blijven in vreedsame possessie des Walvischvangst». Kongen havde henvist ham til at forhandle med kansleren, der havde givet forbeholdne svar på begge punkter. Dog havde han forsikret, at Noordse Compagnie i den kommende sommer ikke skulde blive forulempet

¹ Alg. RA. Haag. St. Gen. 5904. Lias. Denemarken 1636—39, C. v. Cracauw til Gen. St. Glückstadt 18. nov. 1638.

i sin hvalfangst ved Spitsbergen, men kongen vilde på den anden side ikke give adgang for »interloopers« eller skibe, der ikke havde hans pas, og heller ikke give tilladelse til hvalfangst på havet omkring og på den anden side af Nordkap »schijnende denselven sich te asscribeeren Dominium Maris Septentrionalis Norvegici«¹.

Af sine drøftelser med Christen Friis uddrog residenten altså den konklusion, at Christian 4 som udgangspunkt for sin politik i hvalfangststriden stillede kravet om en højhedsret over hele det Norske Nordhav, og at det var i kraft af denne, at han mente sig berettiget til at udstede forbud mod fremmedes hvalfangst i farvandene ved Spitsbergen og i havet helt ned til Nordkap uden hans forud indhentede tilladelse. Om kansleren til støtte for påstanden har henvist til de erklæringer, man i december 1638 havde indhentet hos de søkyndige, er uvist; men det forekommer sandsynligt, at han i hvert fald har haft dem i baghånden under sine forhandlinger med residenten, for det tilfælde at denne skulde bestride, at kravet om *dominium maris Septentrionalis Norvegici* kunde omfatte farvandene ved Spitsbergen og dermed begrunde de Dansk-Norske forholdsregler dér.

Selv om uomtvistelige beviser ikke har kunnet fremlægges, forekommer det mig dog ved det i det foregående fremdragne materiale gjort overvejende sandsynligt, at årsagen eller anledningen til, at kansleren ved slutningen af 1638 lod Holmens admiral indhente de behandlede erklæringer om Østersøens, Vestersøens og Nordsoens udstrækning og grænser, må søges i den aktuelle udenrigspolitiske situation på flere fronter. Den Dansk-Polske strid om tolden ved Danzig og om *dominium maris Baltici* danner en naturlig baggrund for et ønske om nærmere at få fastslået den geografiske definition af Østersøen. Netop omkring 1638 var meningsudvexlingen i tilknytning til denne strid så livlig, at baggrunden meget vel kan have tilspidset sig til en direkte anledning til den ene del af kanslerens forespørgsel. Endnu mere direkte tilknytning til aktuelle politi-

¹ Alg. RA. Haag. St. Gen. 5904, C. v. Cracauw til Gen. St. Haderslev 11. marts 1639.

ske forhold synes dog den anden del vedrørende Nordsøen-Vestersøen at have haft. Den uoverensstemmelse med Nederlandene, som den i sommeren 1638 ved Spitsbergen iværksatte politik måtte fremkalde, synes at udgøre et naturligt oplæg til erklæringernes oplysninger om Nordsøens udstrækning, idet der herved tilvejebragtes en nærmere definition af det påståede *dominium maris Septentrionalis Norvegici*, som kunde have praktisk betydning for de diplomatiske forhandlinger, der førtes om dette spørgsmål omkring årsskiftet 1638—39.

Sluttelig må det imidlertid bemærkes, at der i den aktuelle udenrigspolitiske stilling findes et tredie forhold, der kan have ligget til grund for indhentningen af erklæringerne. Den Dansk-Norske konges maritime højhedsrettigheder udsattes på dette tidspunkt for angreb ikke alene fra Svensk, Polsk og Nederlandsk side, men også fra Engelsk-Skotsk. Jacob 1 og Karl 1 optog og udvidede med kraft de Skotske og Engelske kongers gamle krav på herredømmet over havene omkring Storbritannien — »The British Seas«. Dette krav var ganske vist i den foreliggende situation først og fremmest vendt mod Nederlænderne og deres omfattende fiskerier i Nordsøen og i farvandene under de Skotske og Engelske kyster¹, men med den udstrækning, de første Stuarter ønskede at give det, var et sammenstød med Christian 4s maritime krav uundgåeligt, om end sikkert uønsket fra Engelsk-Skotsk side. Uforeneligheden af de Dansk-Norske og de Engelsk-Skotske højhedskrav afsløredes for alverden ved fremkomsten kort før årsskiftet 1635—36 af John Seldens skrift *Mare Clausum*. Karl 1s prætensioner fik heri den mest yderliggående og udæskende fortolkning, der bl. a. indebar en påstand om, at det Britiske hav omfattede hele farvandet mellem England og Danmark lige til de Jyske strandbredder, og som samtidig medindbefattede en noget mere vag fordring

¹ En fremstilling af de Engelsk-Nederlandske stridigheder på dette område i Jacob 1s og Karl 1s tid er givet i S. Muller: *Mare Clausum* (Amsterdam, 1872).

om et herredømme i Nordhavet¹. Seldens egen beretning om, at han mange år tidligere havde overgivet Jacob 1 hovedpunkterne af sin fremstilling, men at kongen havde lagt arbejdet hen af frygt for sin svoger Christian 4s reaktion², viser ganske uafhængigt af beretningens måske tvivlsomme pålidelighed, at han — ligesom sikkert alle udenrigspolitisk orienterede Englændere — var fuldstændig klar over, hvorledes hans skrift vilde blive modtaget af den Dansk-Norske konge. Netop om dennes faktiske reaktion hersker der imidlertid betydelig uklarhed, idet vi på dette punkt synes at savne sikre holdepunkter i det i Danmark bevarede kildemateriale. I Niels Slanges og Hans Grams store fremstilling af Christian 4s historie påstås det, at Seldens skrift fremkaldte en sådan fortørnelse hos kongen, at han gennem en gesandt lod protestere mod det hos Karl 1³. Denne beretnings rigtighed synes dog vanskelig at eftervise, idet det ikke af Danske arkivalier kan ses, at der på denne tid sendtes nogen gesandt til England, eller blot at Christian 4 skriftligt gjorde indsigelser mod Seldens påstande⁴. Heller ikke de trykte oversigter over Engelske statspapirer fra den tid giver noget specielt holdepunkt for påstanden om en aktion fra Christian 4s side i anledning af Seldens skrift. De synes dog at vise — hvad det som nævnt ikke engang er lykkedes at påvise ud fra det Danske aktmateriale — at der i 1638 har været en »ambassador of Denmark« i England⁵. Men hvad dennes opgaver har været og

¹ Th. W. Fulton: *The Sovereignty of the Sea*, 6—12, 15—20, 338—77.

² *Ibid.*, 366.

³ Niels Slange & Hans Gram: *Den Stormægtigste Konges Christian den Fierdes ... Historie* (Kbh., 1749), 861—62.

⁴ Hverken i Tyske Kancellis kopier af Latinske og Tyske breve eller i grupperne af instruktioner og kommissioner er fundet nogen antydning af expeditioner i forbindelse med Seldens skrift eller et evt. gesandtskab til England. Ej heller Emil Marquard: *Danske Gesandter og Gesandtskabs-personale indtil 1914* (Kbh., 1952) nævner i oversigten over sendelser til Storbritannien nogen sådan i de år, der i denne forbindelse kan være tale om (s. 52).

⁵ *Calendar of State Papers, Domestic Series ... 1637—38* (London, 1869), 598.

navnlig om de har haft forbindelse med Seldens skrift og de Engelsk-Skotske maritime krav, kan ikke afgøres på det foreliggende grundlag. Som Slange og Gram også gør opmærksom på¹, fremkom der imidlertid fra anden side en gendrivelse af Seldens påstande ud fra de Dansk-Norske synspunkter, idet nemlig den Nederlandsk-Danske historiker Johan Isaksen Pontanus, der var professor ved gymnasiet i Harderwijk og samtidig kgl. Dansk historiograf², i 1637 udsendte et modskrift, hvori han specielt bestred påstanden om et Engelsk herredømme over de nordlige have, hvilket efter hans fremstilling altid havde tilhørt de Dansk-Norske konger³. Pontanus skal selv uopfordret fra Dansk side have taget initiativet til denne gendrivelse⁴, men har dog næppe grebet pennen uden at være overbevist om, at hans indlæg vilde være velset af hans kgl. arbejdsgiver og af kansleren, med hvem han stod i livlig brevveksling⁵.

Man kan næppe se bort fra muligheden af, at kansler Christen Friis' interesse i 1638 for fremskaffelsen af sikre definitioner af de have, der omgav Danmark og Norge, også kan have haft forbindelse med den aktualisering og skærpelse af modsætningen mellem de Engelsk-Skotske og de Dansk-Norske maritime

¹ Slange & Gram: anf. arb., 862.

² Om Pontanus se navnlig: H. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* III (Kbh., 1898), 1—24, 440—92; P. N. van Doorninck & P. C. Molhuysen: *Brieven van en aan Jo. Is. Pontanus* (Haarlem, 1909), V—X; Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800* (Kbh., 1931), 155—58.

³ Joh. Is. Pontanus: *Discussionum Historicarum libri duo, quibus præcipuè quatenus & quodnam mare liberum vel non liberum clausumque accipiendum dispicitur expenditurque* ... (Harderwijk, 1637).

⁴ Slange & Gram: anf. arb., 862.

⁵ Til belysning af Pontanus' arbejde med modskriftet og hans forbindelse med Chr. Friis se navnlig: Rørdam: anf. arb., 474—92; Van Doorninck & Molhuysen: *Brieven* ..., 97—100, 104, 106; Marci Zuerii Boxhornii *Epistolæ & Poemata* (Amsterdam, 1662), 52—53, 66, 68; Antonius Matthæus: *Veteris ævi Analecta seu Vetera Monumenta hactenus nondum visa* III (Haag, 1738), 744—48, V (s. st. o. år), 977—78, 988—89. Om initiativet til arbejdets optagelse se navnlig hans skriv. til Chr. Friis 21. april 1636 i Matthæus: *Analecta* III, 744—45.

højhedskrav, som fremkaldtes ved Seldens *Mare Clausum*. Da de Danske kilder ikke synes at kaste lys over problemet, vil dog antagelig alene en gennemgang af Engelsk arkivmateriale have mulighed for at løse det. En sådan gennemgang har ikke i denne forbindelse været mig mulig, og jeg må derfor her nøjes med at påpege problemet og i øvrigt lade det stå uløst hen.

Summary.

The reason why Christen Friis, chancellor to Christian IV, in the autumn of 1638 made Erik Ottesen Orning collect statements concerning the boundaries of the Baltic, the Western Sea and the Northern Sea, is discussed. The question has formerly been treated by Villads Christensen, Johannes Knudsen and Louis Grandjean. The author of this paper attempts, partly in contrast to those, to find the explanation of the chancellor's step in the field of foreign policy.

Since 1637 Christian IV, who as King of Denmark claimed *Dominium maris Baltici*, was at variance with the Polish king, because the last attempted to introduce customs duties, more particularly at Danzig, and to establish a navy in the Baltic. Several controversial pamphlets were exchanged between them. From Danish side a claim was made for a general dominion of the Baltic, while from Polish side a desire was expressed to limit the mutual claims to the waters off the coasts of the respective countries. This conflict may lie at the root of an attempt to define the extent of the Baltic.

As King of Norway, Christian IV, claimed a *Dominium maris Septentrionalis*. Because of its geographical connection with the Western Sea, the Northern Sea could not be defined independently of this. The claim included the right to permit or prohibit the calling of foreign ships at the ports and havens of the Northern tributary countries or their navigation in the adjoining seas. This claim had given rise to conflicts with the English, when in the 1550's they began their navigation in the White Sea, and with the English, the French and the Dutch when in the 1610's they started whale-fishery at Spitsbergen, where also Danish whalers were trying to exploit the favourable fishing grounds. In the summer of 1638 Christian IV's men of war had attempted to interfere with the Dutch whale-fishery at Spitsbergen, and there had been an encounter of arms between

his ships and those of the Dutch. Negotiations between chancellor Christen Friis and Carel van Cracauw, the representative of the States General, ensued. Probably the chancellor intended to use the statement on the extent of the Northern Sea, (which averred that it extended to Spitsbergen) in the course of these negotiations.

Finally the possibility is discussed that the chancellor's step should be seen in connection with a Danish-English contest caused by John Selden's pamphlet *Mare Clausum* (1635/36). From Danish historical sources, however, no definite conclusions can be made on this point.

2.

Drabet på Hans Schade 1703.

En krise i Chr. Siegfr. von Plessens liv.

Af

J. Boisen Schmidt.

Efter at Chr. Siegfr. v. Plessens¹ modstandere i året 1700 havde bevæget kong Frederik IV til at afskedige ham fra posten som direktør for rentekammerkollegiet, begyndte Plessen i de følgende år at afvikle sit tjenesteforhold til den danske konge. Medens han var i færd hermed, indtraf der en begivenhed, der — i det mindste for en kortere tid — yderligere skulle formørke forholdet mellem kongen og ham.

Denne begivenhed var drabet på den tidligere polske resident i København, Hans Schade, natten mellem den 9. og 10. oktober 1703. Drabet blev begået af kammerråd Burchard v. Suhm. Der er i denne ulykkelige hændelse adskillige dunkle punkter, som gør en nærmere undersøgelse af den ønskelig.

Hans Schade (1671—1703)², rektorson fra Roskilde, betrådte i 1696 den diplomatiske løbebane, idet han dette år blev udnævnt til polsk resident i Amsterdam, hvor hans svigerfar, professor Marcus Meibom, havde slået sig ned. 4 år senere forflyttedes Schade imidlertid til en tilsvarende stilling i København, åben-

¹ Om Plessen se Dansk biogr. Leks. XVIII (1940), 395—401.

² Dansk biogr. Leks. XXI (1941), 29—30.